
Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Açısından Klasik Türk Edebiyatı ile İran Edebiyatı

Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU

*Kırıkkale Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi*

Özet: Klasik Türk edebiyatı araştırmalarında, karşılaştırmalı edebiyat biliminin ulusal edebiyatlara katkı sağlayabilecek anlayış ve yöntemlerinden yararlanmaya, önemli derecede ihtiyaç bulunmaktadır. Ulusların edebî değerlerini, zevk ve hissiyatını belirli bir disiplin içerisinde ortaya koymayı amaç edinen edebiyat tarihçiliğinin önünde Türkiye’de ilk andan itibaren ciddi problemler oluşmuştur. Anadolu’da XIII. asırdan itibaren başlatılan Türklere ait edebî geleneğin arkasındaki sürecin, coğrafyanın ve dilin “yabancı” sayılması ve Anadolu’daki geleneğin de “taklit” olarak nitelendirilmesi, sorunun ana kaynağıdır. Bugüne kadar ihmal edilen bazı konularda yeni metotlarla yapılacak araştırmalar, farklı değerlendirmelere imkan sağlayacaktır. Örnek olarak ilk dönemlerden itibaren Türk devlet adamlarının ve genel olarak onların kültürel değerlerini anlatan binlerce Farsça beyit, Türklerin Horasan ve Mâverâünnehir sahasında İslâm sonrasında gelişen edebî gelenek içerisinde doğrudan yer aldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, Klasik Türk Edebiyatı, şiir

Giriş

Klasik Türk edebiyatı araştırmalarında karşılaştırmalı edebiyat biliminin ulusal edebiyatlara katkı sağlayabilecek anlayış ve yöntemlerinden yararlanmaya, önemli derecede ihtiyaç bulunmaktadır. Ulusların edebî değerlerini, zevk ve hissiyatını belirli bir disiplin içerisinde ortaya koymayı

amaç edinen edebiyat tarihçiliğinin önünde Türkiye’de ilk andan itibaren ciddi problemler oluşmuştur. Anadolu’da XIII. asırdan başlatılan Türklere ait edebî geleneğin arkasındaki sürecin, coğrafyanın ve dilin “yabancı” sayılması ve Anadolu’daki geleneğin de “taklit” olarak nitelendirilmesi, bu problemin ana kaynağıdır.

Yaklaşık iki asırdır Avrupa’da edebiyat çevrelerinde ilgi gören ve eleştirilerle anlamlı bir noktaya ulaşan karşılaştırmalı edebiyat bilimi ve ölçüleri, edebiyatımızın bu sorunlarını çözümlenmede yardımcı olacaktır. Her ne kadar kimi zamanlarda ve kimi ülkelerde karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının ulusal edebiyatlara olumsuz etkileri olacağı korkusu, bazılarınca bir müddet taşınmışsa da, bu pek kabul görmemiştir. Bu bilim dalının uzmanları, ulusal edebiyatların karşılaştırılmasının, bir mücadele ve üstünlük iddiası alanı olmaktan uzaklaştırılarak uluslar arası hatta uluslar üstü bir birikim ve beraberliğe yönelmesi hedefini taşımaktadırlar. Burada görüleceği üzere karşılaştırmalı edebiyat bilimi, ulusal edebiyatımızın çerçevesini ve imkanlarını daha iyi bir şekilde belirlemeye imkan sağlayacak bakışlara sahiptir. Karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları, ulusal edebiyatların bütün yönleriyle araştırılmasından sonra, diğer bir ifadeyle bu araştırmaların üzerinde, gerçekleşmektedir. Dolayısıyla böylece, ülkedeki edebiyat tarihçiliğinin ileri bir aşamaya ulaşmasını zarurî kılmaktadır. Bu durum, var olan eksiklerin ortaya çıkmasını ve giderilmesini zorunlu hâle getirmektedir. Örnek olarak ulusal edebiyatların sınırlarının belirlenmesinde esas alınması gereken dil birliği midir yoksa siyasî birlik midir, sorunu üzerinde yapılan tartışmalar, Türk edebiyatı açısından, bugün için olduğu gibi geçmişe yönelik olarak da önemlidir. Aynı çerçevede etki ve taklit ile özgünlük tartışmalarında gelinen nokta, Türk edebiyatı açısından dikkat çekici yararlar sunmaktadır.

Klasik Türk Edebiyatı ile İran Edebiyatı Üzerinde Genel Değerlendirmeler ve Karşılaştırmalar

Her iki edebiyat arasında on asrı aşkın bir dönem boyunca devam eden ilişkilerin sistemli bir şekilde ele alınıp araştırılması oldukça güçtür. Bu güçlük, ilişkilerin tarihî, dinî ve siyasî boyutlarındaki derinlikten kaynaklanmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı ile İran edebiyatı arasında zengin bir karşılaştırmalı edebiyat araştırma alanı mevcuttur. Her iki edebiyatının belirgin şahısla-

rının veya eserlerinin karşılaştırılması, bir konu veya temanın her iki edebiyattaki serüveninin takip edilmesi, üslup ve nazım şekillerinin değerlendirilmesi, Farsçadan Türkçeye yapılan tercümelemler veya Türkçe eserlerdeki Arapça-Farsça kelimelerin tespiti gibi konular başta olmak üzere birçok konuda araştırma ve çalışmalar yapılmıştır. Avrupa’da gelişen edebiyat tarihçiliği, ve karşılaştırmalı edebiyat araştırma prensipleri göz önüne alındığında son asırda Türkiye’de ve İran’da yapılmış olan çalışmaların kuşatıcı olmadığı, bunlarda bilimsel endişelerden ziyade yanlı bir bakışın egemen olduğu görülmektedir. Zengin edebî mirasa sahip olan her iki ülke arasında tarihteki edebî ilişkiler üzerine XIX. asrın sonlarına doğru Batıda ve akabinde bu ülkelerde geliştirilen görüşler, bir asırdır yapılan çalışmalarda hemen hiç bir değişikliğe uğramadan kabul görmekte, Avrupa’da karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları için yaklaşık iki asırdır ortaya konan, eleştirilen ve sürekli gelişen görüşler ve tercihlerden pek yararlanılmamaktadır. Belli başlı birkaç problemi, burada gündeme taşıyarak tabloyu belirginleştirmek yerinde olacaktır. Türkiye’de daha çok edebiyat tarihine giriş mahiyetinde İran edebiyatı hakkında genel bilgiler verilerek, bu edebiyatın Türk edebiyatı üzerindeki mutlak tesirinden söz edilmektedir. Bu kanaatlere, düşüncemize göre, ayrıntılı araştırmalar yapılmadan varılmıştır ve çağdaş değerlendirme usulleri dikkate alınmadan bu kanaatler, aynı tarzda sürdürülmektedir. Burada esaslı iki problem bulunmaktadır. Birincisi tarihî maceranın yeterince izlenmemesi; ikincisi ise klasik dönemin sanatkârına ve eserine yaklaşım tarzıdır.

Tartışmaya ikinci sorundan başlamak uygun olacaktır. Türk ve İran edebiyatları arasındaki ilişkiler, Türk edebiyatı aleyhinde olumsuz bir üslupla dile getirilmektedir. Mevcut edebiyat tarihi kitapları ve diğer yayımlar bunun canlı şahididir. Bu üslup, XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında tartışılmaz bir gerçekmiş gibi öne çıktı. “Farslaşmış Türk şairler” ve “İranlılaşmış Türkler” gibi nitelermeler, önce Batıda sonra Türkiye’de ve İran’da, klasik Türk şiiri üzerinde bir dışlamaya ve küçümsemeye yol açtı. Türkiye’de ciddî eserlerde ve ansiklopedilerde dahi bu bakış, kendisine etkin bir yer buldu.

Türk edebiyatı tarihiyle ilgili milletler arası edebî muhitlerin tarihi, öncelikle ortaya konmalıydı ve gelişen edebî eleştiri anlayışı ve metotlarından yaralanılarak zaman zaman yeni değerlendirmeler yapılmalıydı. Ancak

kolay bir yol seçildi. O da klasik Türk edebiyatının İran edebiyatının bir taklidi olduğu kanaatinin tartışmasız ve araştırma gereği duyulmadan yaygınlaştırılması ve tekrar edilmesidir. Meselâ 1951’de tamamlanmış bir araştırmanın, *Fuzûlî-Hâfîz; İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma* isimli eserin “Netice” başlığı altından birkaç cümle: “Anadolu’da İslâm medeniyeti tesiri altında bir Türk edebiyatı kurulurken İran edebiyatının model olarak alınması tarihi bir zarurettir... İran edebiyatı model alınarak kurulan bu edebiyatta şairler bu edebiyatın bütün mevzularını edebî şekillerini, zevk telâkkilerini, aynen duymaya ve düşünmeye ve bunları Türkçe ifade etmeye çalışmışlardır” (*Mazıoğlu, 1956: 365*). Bu ifadelerden yarım asır önce Gibb de, Türklerin İran’ın edebî sistemini en küçük teferruatına kadar aynı surette benimsediklerini tereddütsüzce belirttikten sonra şöyle demektedir: “Bu meselede de yine, İran harsının hakikat halde kendi tabiatlarına uyup uymadığını düşünmemişler, hatta millî hususiyetlerine uyabilecek şekilde onu tadile bile kalkışmamışlardır, bilakis kendilerini ona uydurmağa çalışmışlar, İranlılar gibi düşünmeğe ve İranlıların gözüyle görmeğe kendilerini icbar etmişlerdir” (2547: 7). Batıyla olan edebî ilişkilerimizi de kapsayan son yıllara ait şu genelleme de dikkat çekicidir: “Eski edebiyatımızdaki İran ve Arap tesirlerinin incelenmesinden başlayarak, Tanzimat sonrasında ortaya çıkan Fransız edebiyatı tesiri, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan tesiri edebiyatımızı, kültürümüzü orijinallik, mevcut geleneklere yabancılaşma şeklinde besleyerek geliştirir” (*Enginün, 1992:11*).

Benzeri ifadeler Türkiye’de bir asırdır bir çok eserde tekrarlanıp bir hükme dönüşürken aynı bakış, İran’da da ulusal zevkleri besleyecek şekilde edebiyat tarihi çalışmalarında dile getirildi ve ilmî eserlerde kolayca yer buldu. Bu konuda müstakil eserler de yazıldı. Anadolu’yu konu edinen *Şi’r u edeb-i Fârsî der kişverhâ-yi hemsâye-Âsyâ-yı sagîr-* (Komşu ülkelerde Fars Şiiri ve Edebiyatı -Küçük Asya-) (*Hüsrevşâhî, 1354*), *Zebân ve edeb-i Fârsî der kalemrov-i Osmânî* (Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı) (*Riyâhî, 1369*), *Nigâhî be revend-i nufûz ve gusteriş-i zebân ve edebîyât-ı Fârsî der Türkiye* (Türkiye’de Fars Dili ve Edebiyatının Nüfuzu ve Yayılmasının Seyrine Bir Bakış) (*Miftâh ve Velî 1374*) ve *Ferheng-i İrân der kalemrov-i Türkân* (Türklerin Ülkesinde İran Kültürü) (*Gülşenî, trhs.*) gibi adlar konulan Farsça eserlerde konu, ulusal heyecanla işlendi. Örnek olmak üzere 2000 yılına ait “Doğu Rum’da VII.(XIII.) asra kadar Farsça Edebî Eserler”

isimli bir makaledeki şu iki cümle bu tür yayınlardaki bakışı açıkça göstermektedir: “Fars dilinin resmî şekilde yaygınlaşması, Selçuklu Türklerinin nüfuzu döneminden itibaren başladı. Çünkü onlar tedricen kendi kültürlerini unuttular ve İnan kültürüne büründüler” (*Nazarî, 1380:15-17*). Türkiye’de ulusçuluk hissiyatı, edebî mirası Arap-İnan geleneğinden beslendiğı kanaatiyle dışlarken aynı hissiyat, İnan’da Farsça edebî mirasa büyük bir hararetle sahip çıktı. Gerçekte edebiyat tarihi araştırmaları, Avrupa’da bir taraftan ülkelerin ve ırkların millî kimliğine hizmet etme gayesini güderken diğer taraftan hem edebiyat tarihi çalışmaları, hem de karşılaştirmalı edebiyat araştırmaları, farklı ülkelerin edebiyat tarihlerini tamamlayıcı ve birleştirici olması düşüncesinin izinde ilerlemektedir. Böylece sonuçta bu alanlardaki araştırmalar, daha genel bir edebiyat tarihine ulaşmak amacı yönünde ilerlerken; özellikle Türkiye’de var olan edebî birikimin olumsuz algılanmasına yol açtı. Bu yaklaşım hâlâ etkindir. Çünkü Avrupa’da gelişen karşılaştirmalı edebiyat araştırmalarındaki hoşgörü, burada yoktur. Orada esere ve eser sahibine gösterilen saygı burada benzer ölçüde değıldir. Ayrıca çok daha önemli ve ihmal edilmiş bir husus vardır. Bu da Doğudaki edebî faaliyetlere Türklerin iştirakinin eskiliğinin göz ardı edilmesidir.

İlk Edebî Faaliyetlerin Coğrafi Alanı ve Siyasal Durum

Türk ve İnan edebiyatları birlikte ele alınırken hemen daima Türk edebiyatı üzerinden hareket edilmiş ve Türk edebiyatı için hükümler verilmeye çalışılmıştır. İnan edebiyatına Türkler, kültürleri, inançları ve etkileri yönünden yaklaşılmamıştır. Anadolu’ya yerleşen Türklerin XI. asır ve öncesindeki yerleşim yerleri, siyâsî, ilmî ve edebî faaliyetleri, pek dikkate alınmamıştır. Siyâsî sınırlar ve dillerin yaygınlık alanları, karşılaştirmalı araştırmalarda öncelikle çözümlenmesi gereken bir sorundur. Bu sorunun dile getirilmiş olması bile, Klasik Türk edebiyatı için çok anlamlıdır. Bu sorun üzerinde Doğuda yapılan değerlendirmeler, Batıdaki aksine, genelde siyâsî ve ulusal kaygıların doğrudan veya dolaylı olarak etkisi altındadır. Tarihte siyâsî sınırlar, bugünkü gibi bütünüyle ayrı bir tabloya sahip değıldi. Özellikle İslâmiyet sonrasında IX.-X. asırlarda Türk ve İnan edebiyatlarının oluşmaya, gelişmeye başladıkları coğrafyada; Horasan ve Batı Türkistan’da (Mâverâünnehir) Türkler, nüfus yoğunluğu ve siyâsî etkinlik açısından üstün konumdaydı. Gerek Farsça ve gerekse Türkçe ede-

bî geleneğin ardındaki bu durum her nedense her iki edebiyatın tarihiyle ilgilenenlerce dikkate alınmamıştır. Siyâsî sınır söz konusu edilecek olursa, özellikle Gazneli ve Selçuklu Türklerinin egemenliği vardı. Dil dikkate alınacak olursa aynı bölgede her iki dil, hatta Arapça ile birlikte üç dil kullanılmaktaydı. Türkler, bu bölgede anadillerine ilave olarak Farsça ve Arapça ilmî ve edebî eserler meydana getirmekteydiler. VII. asırda İslâm dininin yayıldığı toplumlarda kültürde, dilde, yaşantıda çok büyük değişiklikler olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bu milletlerin tarihleri İslâm öncesi ve sonrası diye bölünmektedir, özellikle Türkler ve Farslar için edebî birikim hemen tamamen İslâm sonrasına aittir. Aynı coğrafyada küçük istisnalarla Türklerin siyasi egemenliğinde ve onların saray çevresinde gelişen bu edebiyatlarda ulusal edebiyat hangi ölçülerle belirlenmelidir?

Bu noktada karşılaştırmalı edebiyat bilimi çerçevesinde yapılan tartışmalara yer vermek gerekmektedir. Batıda bilim adamları bu sorunu, sorularla irdelemektedirler: örneğin A. M. Rousseau ve Cl. Pichois: “Fakat sınırların aşılması çok iyi oldu. Böylece gerçek güçlüklerle dolu yeni meseleler gündeme getirildi. Millî edebiyat denince ne anlamak gerekir? Bu bir dil, siyasal ilgi ya da kültürel gelenek sorunu mu? Ya iki ayrı toplum üzerine kurulan Flandres edebiyatı ya da dört ayrı dile dayalı İsviçre edebiyatına ne demeli? Dörtlü (İzlanda ile beşli) bir İskandinav edebiyatından söz edebilir miyiz?... Kelt, Provans edebiyatları, Ortaçağ Lâtince metinleri ise tasnife tabi tutulamaz. Karşılaştırmalı edebiyat olmayınca bu sorular bu kadar sert sorulabilir mi?” (2994: 92) demektedir. Paul Van Tieghem de benzer şekilde sorunu dile getirmektedir: “İlk önce tasrih edilmesi gereken bir nokta var: muayyen bir devirde, bir edebiyatın sınırları nedir? Hangi sınır çizgisinin ötesi için, yabancı memleketten, yabancı tesirden veya yabancılar üzerine tesirden bahsetmemiz caiz olacak? Dil sahasıyla siyasi saha birbirine tamamıyla veya aşağı yukarı uyduğu her yer hakkında meselâ Fransa ile İngiltere, veya Fransa ile İspanya hakkında bu suale cevap vermek kolaydır. Fakat, en çok defa, dil sahasıyla siyasi saha arasında uygunluk yoktur, ve o zaman, insan, birçok haller karşısında bulunur ki onların her birisi için, umumi bir hal sureti bulmak güç, ve bu hal suretine üstünlük temin ettirmek nazik bir iş olur” (2943: 42-43).

Latince için yapılan şu değerlendirme, bir çok ũlkede yaygınlık kazanmış başka diller hakkında da geçerli olmalıdır. “Bu (milletlerarası) edebiyat tarihi, orta çağlarda, Rŕnesans’ta ve bazı memleketler için on sekizinci asra kadar, Latince yazılara genişçe yer ayırıyor. Latincenin milletlerarası karakteri sayesinde, bu yazılar, bŕtŕn memleketlerin bŕtŕn aydınlarınca doğrudan doğruya ve tam olarak tanınmışlardır” (*Tieghem, 1943:164*). Konunun ne denli ciddi olduğunu Wellek ve Warren řŕylece vurgulamaktadır: “İşte, ancak bu meseleler hakkında karara vardığımız zaman, sadece coğrafya veya dil ŕzelliklerine gŕre kategorilere ayrılmış olmayan millî edebiyat tarihleri yazabileceğiz; işte o zaman her hangi bir millî edebiyatın ne gibi yollarla Avrupa geleneklerine katıldığını tahlil edebileceğiz. Genel ve millî edebiyatlar birbiriyle kaynaşmıştır”(1983: 64). Bu sorular karşılaştirmalı edebiyat bilimi içerisinde Tŕrkiye’de de artık sorulmaktadır. Meselâ Enginŕn’ŕn şu ifadeleri: “Yabancı edebiyatlar denince anlaşılan nedir? Dil farkı mı, yoksa siyasi alan farkı mı ŕnemlidir? Siyasi hudutlar dışındaki Almanca konuşan Avusturya edebiyatı, Alman edebiyatı içinde midir, yoksa Alman edebiyatı ile Avusturya edebiyatı ile ayrı saha mıdır? Aynı durum Arapçanın, İngilizcenin konuşulduğu devletler için de geğerlidir. Bu durumu Tŕrkiye için dŕřŕndüğümüzde, siyasi birliğimizin dışında kalan yerlerde Tŕrke vŕcoda getirilen eserler millî edebiyat araştırmaları içine mi alınmalıdır, yoksa mukayeseli edebiyat sahasına mı aittir? Ő dilde divan dŕzenleyen şairlerimiz Tŕrke divanları millî edebiyat içinde ele alınırken, Arapça ve Farsça divanını veya mesnevilerim mukayeseli edebiyat alanına mı sokmak gerekir? Siyasi birliklere gŕre ele alınması halinde, bu dillerde Tŕrk yazarlarının meydana getirdikleri eserler hangi disiplin içinde incelenecektir. Gŕnŕmŕzde Almanya’da yetişen Tŕrklerin edebiyat ŕrŕnleri Alman edebiyatı sınırlarına mı girer?” (1992:14).

Őnceki asırlarda Farsça ŕrŕn vermiş Tŕrk sanatkarlar bu bakışla Tŕrkiye’de ŕnemseniş son asırda dikkate alınsaydı, daha zengin bir Tŕrk edebiyatı ve kŕltŕr hayatından sŕz edilecekti. Dil sorununa bakış, bunu engellemiştir. Agâh Sırrı Levend konuyla ilgili esasları belirlemeye çalışırken farklı dilde yazan Tŕrkleri, Tŕrk edebiyatının dışında tutarak, karşılaştirmalı edebiyat çerçevesine yerleştirmek dŕřŕncesiyle řŕyle demektedir: “Tŕrk oldukları halde yetiştikleri bŕlge ve yaşadıkları evre dolayısıyla eserlerini başka dillerde yazmış olanlar da vardır. Örneğin Nizâmî

Gence’de doğmuş bir Türk’tür. Ama İran edebiyatının temel taşlarından biri sayılır. Çünkü eserleriyle İran edebiyatının gelişmesinde en büyük rolü oynamıştır.” Mevlânâ ile ilgili kaydettikleri ise, zannımca, farklılık arz etmektedir. Çünkü mesele bu örnekte ona daha karmaşık görünmektedir: “Kaldı ki, Mevlânâ’run-Fars diliyle de olsa- yazdığı Mesnevf de aşılamağa çalıştığı düşünce ve temsil ettiği ruh öylesine Türk’tür ki, bu esere geniş bir yer ayırmadan Türk kültür hayatı açıklanamaz” (1973: 41-43). A. S. Levend, bu kanaatlerini, şair hangi ulusun kültürünü benimsemiş, eserlerini hangi dille yazmışsa, o ulusun edebiyat tarihine mal edilmelidir, düşüncesi üzerine oturmuştur (1973: 39).

Bu arada Mevlânâ’ya Arapça şiirleri sebebiyle Arap edebiyat tarihinde yer verme gereği duyulduğunu ve hatta ünlü Osmanlı şairi Ahmed Paşa’ya birkaç Arapça şiirinden dolayı Arap edebiyat tarihinde yer ayrıldığını eklemek gerekir. Ayrıca nice Türk asıllı şairin İran edebiyat tarihinin vazgeçilmez isimleri olduğunu hatırlatmaya ihtiyaç yoktur. Ayırım yapmak güçtür, bu durumu kazanç görmek ise, kolay ve anlamlıdır. Aytaç ise sorunu, Almanya’daki Türkler için daha açık ve yol gösterici şekilde dile getirmektedir: “Almanya’da Almanca yazan Türkler var; bunlar artık edebiyatın kalıplarını, kemikleşmiş tanımlarını zorluyorlar. Her şeyden önce de, “dil” edebiyatın belirleyicisi ilkesini. Çünkü alışılmış ölçülere göre, Alman dilinde üretilen edebiyat Alman edebiyatıdır. Oysa şimdi Almanya’daki Türklerin Almanca kaleme aldıkları eserlerin Alman edebiyatına ne kadar dahil edilebileceği zihinleri karıştıran bir sorudur. Bu eserler içerik bakımından, ruh. bakımından Almandan çok Türk, Almanca yazılmış ama Türk kimliğini işliyor” (2001: 37-38). Artık bundan sonra Türklerin Almanya’da Almanca ve de Türkçe kaleme alınmış ürünlerinedeniyle “Almanya’da Türk Edebiyatı”ndan söz edilecektir (Aytaç, 1991:153-56).

Sorunun, tartışmalı şekilde de olsa, ortaya konulması, klasik Türk şiiri için geçmişle ilgili bazı karanlık noktalara ışık tutacaktır. Klasik edebiyatımızın İran edebiyatıyla olan tarihî ilişkilerini değerlendirmek amacıyla asırlar öncesine ait tabloyu, şimdi bizim açımızdan kısaca belirtmek gerekiyor:

- 1) İslâmiyet sonrasında III/IX. asırda ürün vermeye başlayan Farsça şiir, Türklerin nüfus ve siyâsî etkinliğindeki bir coğrafyada gelişmiştir.
- 2) Farsça şiirlerin büyük bölümünde Türk asıllı devlet adamlarının kişilikleri, kahramanlıkları ve tercihleri anlatılmış, İran destan kahra-

manian bunların karşısında küçümsenmiştir. Sadece ünlü Şehname'nin yazarı büyük şair Firdevsî ve birkaç şairin şiirinde farklı durum vardır.

- 3) İlk dönemlerden itibaren Farsça şiir söylemiş en önde gelen şairler arasında Türk asıllı kişiler bulunmaktadır.
- 4) Farsça şiirdeki teşbih, tasvir ve mazmunlar yoğunlukla Türkler etrafında oluşturulmuştur.

Bu tespitlerin doğruluğunu burada ayrıca dikkatlere sunmak fırsatı yoktur. Ancak şu kadarını belirtmekte, sanırım yarar vardır: X, asra ait Farsça divanlarda ve kaynak eserlerde, biraz önce sıralanan hususlara delil olacak binlerce beyit yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı tarafımızdan “Yeni Farsça İlk Şiirlerde Türkler ve Türk Kültürü” başlığı altında bir araya getirilmiş ve ayrıca söz konusu dönemlerde İran, Horasan ve Mâverâünnehir’de Türk devletlerinin edebî faaliyetlerdeki yeri araştırılmıştır (*Karaismailoğlu, 2001: 35-59, 60-75*). Son yıllarda İran’da bazı araştırmacılar, bu hususu İran edebiyat tarihi açısından inceleme gereği duymuşlardır. *Suver-i hayâl der şî'r-i Fârsî* (Fars şiirinde hayal şekilleri) adlı eserde X. ve XI. asırda Farsça yazan birçok şairin özellikleri arasında, Türk devlet adamlarını övdüğü, dinî değerlere şiirlerinde yer verdiği ve İran millî duygularını taşımadığı kaydedilmektedir (*Kedkenî, 1366*). Bilhassa bu asırlardaki methiye konulu kasideler söylemiş şairleri, hayret verici bir üslupla sorgulayan bir araştırmacının kaleme aldığı *Şî'r-i kuhen-i Fârsî der terâzû-yi nakd-i ahlâk-i İslâmî* (İslâm Ahlakı Tenkit Terazisinde Eski Fars Şiiri) isimli eser, kendi zaviyesinden, ithamlarla bu gerçeği ortaya koymaktadır (*Rezmcû, 1366*). Yine benzer bakışla oluşturulan *Medh, Dâg-ı neng ber simâ-yı edeb-i Fârsî* (Övgü, Fars Edebiyatı Çehresinde Utanç Damgası) isimli eserde, suçlama amaçlı da olsa, yukarıda belirtilen özelliklere işaret edilmekte, “Şairlerin on bir asırdan sonra vatana ve halka yönelmesi” başlığı altında ulusal yararların ancak son asırda şiirde yer bulduğu anlatılmaktadır (*Vezînpûr, 1347*).

İki Edebiyat Arasında Taklit Sorunu

Türklerin bir bölümünün XI. asrın ikinci yarısından itibaren toplu olarak Anadolu’ya yönelmesiyle aynı edebî gelenek burada da gelişmesini üç dilde sürdürmeye devam etti. Bunlar arasında Türkçe edebî eserler XIII. asırda yaygınlaşmaya başladı. Türk ve İran edebiyatları arasında özellik-

le genel anlamda yapılan karşılaştırmalarda bu tablo ve tarihî seyir gereğince dikkate alınmamıştır. Bir asır önce bunun gerekçeleri vardı. Çünkü birçok tarihî ve edebî eserin varlığı ilim alemince bilinmiyordu. Bunlardan yararlanma imkanı yoktu. İlave olarak edebiyat tarihçiliği ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi prensipleri bilhassa Doğu için pek geçerli ve yeterli değildi. Bu nedenle konunun, karşılaştırmalı edebiyat bilimi araştırmacıları tarafından tekrar değerlendirilmesine gerek duyulmaktadır. Yukarıdaki bilgiler göz ardı edilerek bugüne kadar İran edebiyatı ile münasebetleri açısından “Farslaşmış şairlerin”, “İran şairlerini takliden” oluşturdukları bir edebiyat şeklinde değerlendirilen klasik Türk edebiyatındaki faaliyetler, özellikle tarihî süreç itibarıyla sonra gözüktüğü için çoğunlukla etki, taklit ve özgün olmama kavramlarıyla açıklanmaktadır. Batılı ve İranlı araştırmacılar İran edebiyatının, hatta İran kültürünün Türk edebiyatı üzerindeki abartılı etkisinden söz etmektedirler. Günümüzde karşılaştırmalı edebiyat bilimi uzmanları taklit, etki, özgünlük ve metinler arasılık gibi konularda çok hoşgörülü bir tutum içerisinde. Onların ifadelerine göre uluslar arasındaki etkileşim, meselâ Avrupa’da Alman, Fransız, İngiliz ve diğer edebiyatların kendi aralarındaki yoğun alışveriş, doğal bir durumdur. Daha ileri bir örnek olarak Rönesans devrinde ve onu takip eden iki klasik asırda Fransız şiirinin tamamı, eski Yunan ve Lâtin tesiriyle doludur (*Tieghem, 1943: 8*). Tieghem, edebî eserlerdeki dış şeklin ekseriyetle yabancı memleketlerden geldiğine işaret ettikten sonra “Garbi Avrupa’nın on ikinci asırdan on sekizinci asra kadar süren bütün devresi için, nevilerin tarihi, ancak milletlerarası geleneğe son derece dikkat etmek şartıyla yazılabilir”, demektedir (*1943: 53-55*). Ulusal endişelerle yaklaşıldığında çoğu defa ihmal edilen bir tutuma, şu cümleler cevap teşkil etmektedir “Her edebiyat kendisine mutlak surette has kalan ve ecnebi unsurların hiç hissesi bulunmayan bir hisler ve intibalar dünyası ve kelimelere ve üsluba ait sırf kendine mahsus meseleler arz eder. Bu itibarla, hususi bir edebiyatın tetkiki, her hangi bir şeye tabi kılınmağa muhtaç değildir. Fakat, bu takdirde, o, pek eksik kalır” (*Tieghem, 1943:142*).

Karşılaştırmalı edebiyat bilimcileri, dil konusunda olduğu gibi taklit ve alıntı konularında da ileri bir anlayışa sahiptir: “Herkes başkasından alıntı yapabilir. İşte evrensel ve sürekli olan, bu büyük duygudaşlık tavrıdır” (*Rousseau ve Pichois, 1994:23*).

Değerli ilim adamı merhum Ali Nihad Tarlan, “Şeyhî Divanımı Tetkik” isimli eserinde klasik şiirimiz için “Bu edebiyat taklidi fakat dahilî işleniş itibariyle ibdâî bir edebiyattır” hükmünü liyâkatle belirttikten sonra klasik şairlerin ibdâî yönünü tespitte bizi çok zor bir yola sevk etmektedir: “Şeyhimin insan ve tabiatta görüp bize anlattığı eşyâ ve mâhiyeti birer birer meydana çıkararak bunları İran edebiyatının san’atkârlarıyla karşılaştırsak şairimizin ne derece dar bir âlem içine sıkıştığını ve taklit ettiği edebiyattan ne kadar ayrıldığını görürüz. Hayal ve tahassüs muhitini sarahaten çizdikten sonra bunun içinde onun, şahsiyetim bulmak gayet kolaylaşır” (1964: 50). Ancak şairlerin benzerlik veya ayrılıklarını buralarda aramak ve görebilmek ne derece gerçekleşebilir?

Gerçekte Sultan Fatih’in,

Beyti bozarsın rakibi anma şi’ründe sakın

Avnî dilber vasfıdır çün şi’r ü inşâdan murad

beytinde belirttiği (Aymutlu, 1992: *Gazel nu. 81 beyit 5*) gibi; “dilber (güzel)”i şiirin ana konusu durumuna getiren sanat anlayışına sahip şairi, bu şekilde şiirinde bulmak zor, hatta imkansızdır. Her halde, her şeye rağmen, şiirin bütünü şairi ele verecektir. Merhum Tarlan’ın anılan önemli çalışmasında sunduğu gibi aynı kelime veya mazmunun yer aldığı çok sayıda Farsça ve Türkçe beyti bazı eserlerde bir arada bulmak mümkündür. Şerefeddîn-i Râmi’nin *Enîsü’l-uşşâk* ve Mustafa Surûrfnin *Bahru’l-ma’ârifve* Mu’îdi’nin *Miftâhu’t-teşbih* gibi eserlerinde ve çeşitli sözlüklerde “güzel” için şairlerin geçmişte tavsif ve teşbih için kullandığı yüzlerce kelime, örnekleriyle birlikte bulunmaktadır.

Merhum Tarlan, tarihî süreci konu dışına bırakarak “Edebiyat namına ancak İran ve onlardan mülhem Türk şairlerinin eserlerini okuyan bir san’atkâr onlara verilen sulta ve kıymet altında eziliyor, bedî kâinatı orada gördüğü âlem ve o âlemin tasvir ve tebliğinde kullanılan unsurlar ile teşekkül ediyor” (1964: 51) ifadeleriyle de tesir ve taklidin boyutlarını ne derecede büyük gördüğünü açıklamaktadır.

Karşılaştirmalı edebiyat bilimciler, bu noktalarda sanatkârı daha serbest bırakmakta ve tarihî macerayı göz ardı etmemektedirler. Meselâ “Millî ve yabancı tesirler olsa olsa eserin ilk konusunu verdiler veya onun dış şeklini telkin ettiler” (Tiegheem, 1943: 33) şeklinde gerçeğe işaret eden Tieg-hem’in şu ifadeleri, klasik şairlerimizi anlamada yardımcı olacaktır: “Halbuki, malum olduğu üzere, klasikler, bir takım vakaları, bir mevzuu ta-

savvur etmenin hiçbir şey ifade etmediği, ve bütün meselenin, bu mevzuu tevsi etme tarzında ibaret olduğu fikrinde bulunuyorlar, ve mazrufun icadına hiç ehemmiyet vermiyorlar” (1943:112). İlişkiler bu kadarıyla da sınırlı görülüyor, “Muhtelif milletlerde yayılmış mânevî ve fikrî ırklar vardır. Milletler arası edebî muhitler vardır” kabulüyle hislerin dünyasındaki müştereklikten de cesaretle söz ediliyor: “Teferruatına varıncaya kadar, hislerin ifadesi, çok defa, milletlerarası edebî gelenekler tarafından tayin edilmiş bulunuyor. Nasıl ki herkesin malı olan müşterek fikirler vardır, herkesin malı olan müşterek hisler de vardır.” (Tieghem, 1943: 21, 88).

Enginün’ün aktardığı şu görüşlerdeki hassasiyetin, klasik şiirimiz için de taşınması, gerekir: “Bir edebî eserin bütünlüğüne önem veren Wellck, sanat eserleri sadece kaynak ve tesir değildir, der. Öyle eserler vardır ki ilk maddesi başka bir eserden alındığı halde, çok değişik bir yapıda, başka unsurlarla birleştirilmiştir. Tesir ve kaynakları ayırmaya kalkışırsak, edebî eserin bütünlüğünü bozmuş oluruz. Zira bir eser, bütün unsurlarının ahenkli birleşmesinden oluşmuştur” (1992: 16), Edebî esere saygı ihmal edilmemelidir: “Lanson ifade eder, şaheserler dönemlerinin zevkini taşır, o dönem okuyucularının zevk idrakine hitap eder. Edebiyat tarihçisi bunu dikkate almak zorunda, onları kabul etmek ve bir bakıma sevmek zorundadır” (Enginün, 1992:13). Zira “insanlar gibi her metin tek’dir, karşılaştırılmaz, yeri doldurulamaz; bu durum ne aileleri, ne toplulukları ne de ırkları ortadan kaldırır” (Rousseau ve Pichois, 1994:182).

Sonuç

Son yüzyılda Türkiye’de ve İran’da edebî gelenek üzerinden isteyerek veya istemeyerek olumsuz neticeler çıkarılmakta ve neticede klasik Türk edebiyatı hakkında olumsuz denebilecek düşünce ve yargılar oluşturulmaktadır. Gerçekte ne tarihî süreç ve ne de çağdaş karşılaştırmalı edebiyat bilimi, bu düşünceleri doğrulayacak bilgileri ve yöntemleri içermektedir. Ayrıca bu edebî geleneğin öncü şahsiyetlerinden olan Selçuklu’nun başkenti Konya’daki Mevlânâ’nın, Şiraz’da Salgurlu Türklerinin çevresindeki Sa’di’nin ve Anadolu ereni Yunus Emre’nin, XIII. asırda şiirlerinde bütün insanlığı kuşatan bir düşüncüyü dile getirirken, bu tartışmaların üzerinde bir anlayışa sahip oldukları unutulmamalıdır. Günümüzde Türk ve İran edebiyatları arasında her hangi bir alınganlık duyulmadan

yapılacak karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları, Türkiye’de eski ile yeniye ve Doğu ile Batıyı buluşturma imkanım sağlayacaktır.

Kaynaklar

- AYMUTLU, Ahmed (1992), *Fâtih ve Şiirleri*, İstanbul.
- AYTAÇ, Gürsel (1991), *Edebiyat Yazıları II*, Ankara.
- AYTAÇ, Gürsel (2001), *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara.
- ENGİNÜN, İnci (1992), *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul.
- GİBB, E. J.W. (1943), *Osmanlı Şiir Tarihi*, (Çev. Halide Edib öncülüğünde heyet), Cilt I, Kitap 1, İstanbul.
- GÜLŞENÎ, Abdülkerim (trhs.), *Ferheng-i İrân der kalemrov-i Türkân*, Tahran.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2001), *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara.
- KEDKENÎ, M. R. Şefî’î (1366), *Suver-i hayâl der şi’r-i Fârsî*, Tahran (İlk baskı 1349/1970).
- LEVEND, Agâh Sırrı Levend (1973), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1956), *Fuzûlî-Hâfız*, Ankara.
- MİFTÂH, İlhâme ve VELÎ, Vehhâb (1374), *Nigâhi be revend-i nufûz ve gusteriş-i zebân ve edebiyât-ı Fârsî der Türkiye*, Tahran.
- NAZARÎ, Celîl (1380), “Âsâr-ı edebî der Rûm-i şarkî tâ karn-ı heftum”, *Suhan-i ışk*, sayı 12, Bahar, s. 15-17 (Makale özeti).
- REZMCÛ, Hüseyin (1366), *Şi’r-i kuhen-i Fârsî der terâzû-yi nakd-i ahlâk-i İslâmi*, I-II.
- RİYÂHÎ, M. Emîn (1369), *Zebân ve edeb-i Fârsî der kalemrov-i Osmânî*, Tahran.
- ROUSSEAU, A. M. ve PICHÖIS, Cl. (1994), *Karşılaştırmalı Edebiyat*, (Çev. Mehmet Yazgan), İstanbul.
- HÛSREVŞÂHÎ, Rızâ (1354), *Şi’r u edeb-i Fârsî der kişverhâ-yi hemsâye-Âsyâyı sagîr-*, (İlk baskı, 1350 hş./ 1971).
- TARLAN, Ali Nihad (1964), *Şeyhî Divam’nu Tetkik*, İstanbul.
- TİEGHEM, Paul Van (1943), *Mukayeseli Edebiyat*, (Çev. Yusuf Şerif Kılıçel), Ankara.
- VEZİN PÛR, Nâdir (1347), *Medh, Dâg-ı neng her sîmâ-yı edeb-i Fârsî*, Tahran.
- VVELLEK, R. ve WARREN, A. (1983), *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev. Ahmet Edip Uysal), Ankara.

Classical Turkish and Persian Literature from the Viewpoint of Comparative Literature Researches

Prof. Dr. Adnan KARAISMAILOĞLU

Kırıkkale University

Faculty of Arts and Sciences

Abstract: In the Classical Turkish Literature researches there is an important need for utilization of the concepts and methods of the comparative literature science that can contribute to national literatures. History of Literature that considers setting out the literary values, tastes and sensitivities in the disciplined way as a goal had serious problems in Turkey in the very beginning. The fact that the process that lied under the Turkish literary tradition in Anatolia since the 13th century considered the geography and the language as foreign and Anatolian tradition as an “imitation” was the primary source of the problem. The researches employing new methods on the issues that were neglected up to nowadays can provide opportunity for different evaluations. For instance, thousands of couplets in Persian narrating about the Turkish statesman and their cultural values in the initial periods show that the Turks directly participated in the literary traditions of the Khorasan and Maveraunnehir region that developed after the adoption of Islam.

Key Words: Comparative literature, Classical Turkish Literature, poem

**КЛАССИЧЕСКАЯ ТУРЕЦКАЯ И ИРАНСКАЯ
ЛИТЕРАТУРЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ
СРАВНИТЕЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

Проф. д-р Аднан КАРАИСМАЙЛОГЛУ

Университет Кырыккале

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: В исследованиях классической турецкой литературы существует существенная потребность в использовании понятий и методов сравнительной литературы, которые могут внести вклад в национальную литературу. Перед литературной историей, которая ставит перед собой цель постановки литературных ценностей, вкусов и чувствительности в рамках определенной системы, возникли серьезные проблемы с первых моментов её возникновения в Турции. Процесс, который лежал в основе литературной традиции, начатой турками в Анатолии начиная с 13-го века, то что географическая область и язык считались «чужими» и то что традиция Анатолии считалась «подражанием», все это являлось основной причиной проблемы. Исследования при помощи новых методов в тех сферах, которые остались без внимания до нашего времени, предоставят нам возможность новых подходов и рассуждений. Например, тысячи бейтов на фарси, которые повествовали о тюркских государственных деятелях и их культурных ценностях, свидетельствуют о том, что тюрки напрямую участвовали в литературной традиции, развивавшейся в области Хорасана и Мавераннахра после прихода ислама.

Ключевые слова: Сравнительная литература, классическая турецкая литература, поэзия.

